

Pia och Örnöga i krukväxtdjungeln – om en fusion mellan indianbok och insektskräckis

ANDERS N. NILSSON

Liten blir stor ...

Inom populärkulturen är det närmast kutym att skräckskildringar baserade på insekter och spindlar innefattar en dramatisk förskjutning av storleksförhållandena, så att antingen krypen växer eller humanvarelserna krymper. Detta förhållande gäller även för ungdomslitteraturen, och jag har här tidigare tittat närmare på såväl jätteinsekter som krympta barn (Nilsson & Sjöberg 2006, Nilsson 2013a & b). Vanligen orsakas de förändrade storleksförhållandena av någon typ av vetenskapliga experiment som går snett, men i dansken Bent Hallers (f. 1946) bok *Indianen* från 1979 är det bara i fantasin som flickan Pia krymper till samma storlek som hennes lilla leksaksindian i plast (Fig. 1). Haller ansluter härmed till en gammal dansk sagotradition med rötter hos H.C. Andersen och då särskilt hans *Tummelisa* från 1835. Men medan Tummelisa föds ur ett förtrollat sädeskorn föds Pias miniatyrliv ur en dagdröm. Till samma dagdröm hör även att hennes lilla plastindian får liv, och tillsammans upplever de sina äventyr bland krukväxterna i fönstret. De anfalls härvid först av en spyfluga, sen av en spindel, och till sist av ett bi, samt träffar även på en mer fredligt sinnad nyckelpiga, alla i jätteformat. De ollonborrar som hos H.C. Andersen fångar Tummelisa ser henne främst som en potentiell partner och är ingalunda ute för att skada henne, vilket de dock ändå gör på ett mer själsligt plan när

de får henne att känna sig så ful att inte ens ollonborrarna vill ha henne.

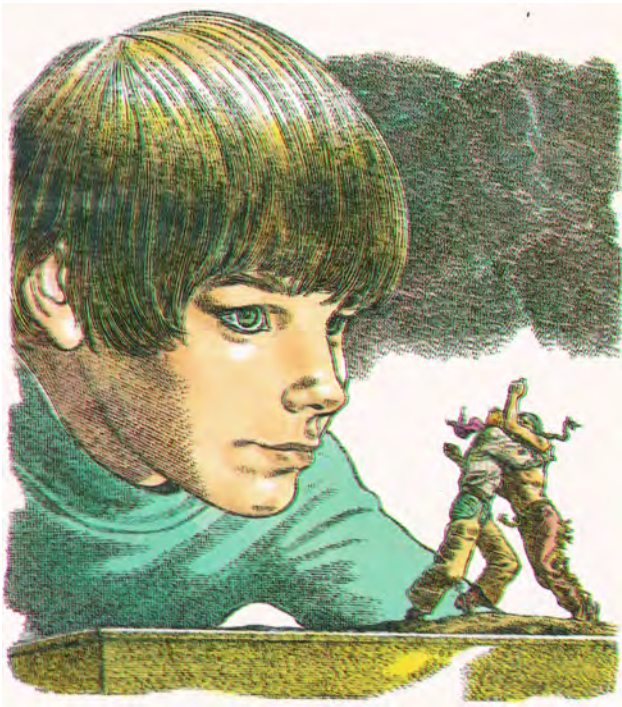
Även det förhållande att plastindianen blir levande har en parallell hos H.C. Andersen, och jag tänker då förstås på sagan om den *Den ståndaktige tennsoldaten*. Till skillnad från Hallers indian så är dock Andersens soldat helt orörlig och hans livsyttning inskränker sig till en viss tankeaktivitet. Bent Haller är en av Danmarks mest mångsidiga och produktiva författare. Humor och vemod är grundtoner i författarskapet, vilka inte minst återfinns i romanen *Silke - en förvandlingshistorie* från 1991, som kan sägas berätta H.C. Andersens saga om *Den lille havfrue* baklänges.

Märkligt är att Bent Hallers bok *Indianen* föregick en brittisk bestseller i vilken

Figur 1. Omslagsbild av Palle Bregnhøi till Bent Hallers bok *Indianen*.

likaledes en liten plastindian kommer till liv (Fig. 2). Jag tänker här på *Indianen i skåpet* av Lynne Reid Banks (f. 1929 i London), vilken översattes till många olika språk, filmatiserades, och fick fyra uppföljande böcker av samma författarinna. Banks böcker om pojken Omris magiska badrumsskåp, i vilket hans små plastfigurer kommer till liv, kritiserades dock för sin stereotypa representation av hövdingasonen Lilla Tjuren (Pålsson 2013:143 f.). I Banks bok spelar insekter ingen egentlig roll, även om indianen skjuter ihjäl en skalbagge med sin pilbåge ute på gräsmattan. Lilla Tjuren får även sällskap av cowboyen Boone, och det går att dra paralleller till Shawn Levys film *Natt på museet* från 2006, där cowboyfiguren Jedediah nattetid blir levande tillsammans med allt från dinosaurieskelett till en vaxdocka föreställande Theodore Roosevelt.

Figur 2. Omslagsbild till Lynne Reid Banks bok *Indianen i badrumsskåpet*.

Indianen

Även om Yvonne Pålsson (2013; se Nilsson 2013c för en anmälan) i sin avhandling om indianböcker för barn och ungdom inte tar upp Hallers bok till behandling, så erbjuder hennes postkoloniala maktanalys en utgångspunkt för en undersökning av hur plastfiguren Örnöga skildras i *Indianen*. Örnöga levandegjörs i boken av Pias fantasi, som i sin tur konstrueras av författaren Bent Hallers fantasi. Det är inte heller omöjligt att översättaren Gunvor V. Blomqvist låtit sin fantasi få ett ord med i leken. Upplägget hindrar dock inte indianen från att vara självreflekterande. När till exempel Pia undrar varför han säger "Ugh" så hänvisar Örnöga till att indianer brukar uttrycka sig så i tecknade serier. När Pia senare tycker att Örnöga talar barnspråk säger han att man måste tala på det viset som indian för att få arbete vid filmen eller i serierna. Örnöga sitter även fast i prärieindianernas tankefigurer när han ser pissmyror på gräsmattan som bufflar på prärien och en spindel som "En präriehäst med åtta ben" (s. 69). När det gäller andra egenskaper än tal och tanke är det Pia som förväntar sig att Örnöga ska likna stereotypen av indianen, medan han själv menar att indianer är precis som alla andra människor. När de först angrips av spyflugan förväntar hon sig att Örnöga ska vara modig, och hon förvånas även över att han är dålig på att kasta spjut. När Örnöga säger sig vara närsynt och i behov av glasögon säger sig Pia aldrig ha sett sådana på en indian. Även bokens berättarröst uttrycker förväntningar på en indians karaktär, och skriver till exempel när Örnöga just angripits av flugan (s. 53): "Örnöga liknade

minst av allt ett rödskinn. Han liknade ett blekansikte som sett ett spöke utan huvud.”

I Bent Hallers framställning bär alltså indianen med sig plastleksakens stereotypa utseende, med en fjäder i pannband och höftskynke. Indianens nationsmässiga identitet förblir i boken okänd. I sitt levande tillstånd, som är en produkt av en flickas fantasi, uppfyller han trots allt inte hennes stereotyp grundade förväntningar, utan är såväl feg som klumpig. Däremot så nyttjar han ett stereotyp språk för att uppfylla omgivningens förväntningar, vilket dock förvånar flickan. Man kan härmed säga att författaren använder sig av lite olika grepp i syfte att problematisera det stereotypa sätt på vilket indianer som regel framställts i populärkulturella sammanhang.

Småkrypen

Om i Hallers bok en flickas fantasi krympt hennes egen kropp och gjutit liv i en plastleksak, så förefaller de tre insekterna och spindeln som dyker upp i handlingen vara del av den ej omvandlade verklighetsbakgrunden. Dessa djur framställs därmed som författaren anser att de verkligen är, eller kanske snarare som han tror att en liten flicka tror att de är, varför deras egenskaper aldrig problematiseras på samma sätt som indianens. När spyflugan visar sig för första gången framställs den som stor och elak: “Två kolsvarta ögon var vända mot henne. Ögonen stirrade elakt på henne” (s. 34, Fig. 3). Flugans snabel ses direkt som ett vapen, och det förefaller som om flugan bara genom sin inneboende ondska bestämt sig för att med alla medel förgöra flickan och indianen. Spindelns ondska är ingalunda mindre än flugans, och den utgör genom sina gifttänder och sina klibbiga trådar en

ännu farligare fiende, som med alla till buds stående medel måste dödas (Fig. 4). Örnöga ser det bi som kommer flygande som en ”Vild flygande tiger med spjut i ändan” (s. 91) och Pia säger sig vara rädd för bin även när hon är normalstor. Precis som flugan och spindeln är biet inställt på att anfälla dem och grips av ursinne när det försöker sticka dem med sin gadd. Det är bara nyckelpigan som Pia och Örnöga kan komma nära utan att bli anfallna. Medan indianen från början anser den vara en skrämmande jättesköldpadda, tror Pia gott om den då hon lärt sig att nyckelpigor är nyttiga djur som bara äter bladlöss. Mötet slutar med att de betraktar nyckelpigan som tam och klappar om den. Nästa gång de ser den har den fångats och spunnits in av den elaka spindeln.

Figur 3. Illustration av Palle Bregnhøi till Bent Hallers bok *Indianen*. Spyflugan anfaller.

Precis som i de flesta skräckfilmer baserade på jätteinsekter och dito spindlar framställs dessa djur i Bent Hallers bok *Indianen* som onda och helt inställda på att döda de människor de får syn på. Denna stereotypa bild problematiseras aldrig och läsaren får ingen hjälp av författaren att inse skillnaden mellan hur djuren upplevs av Pia i hennes fantasi och hur de egentligen är. Bokens skildring av småkrypen kan sägas höra ihop med en äldre syn på insekter som framförallt varande skadedjur, vilka ständigt måste bekämpas (Nilsson 2012). Undantaget är här för människan direkt nyttiga djur som nyckelpigan, vilka kan framställas i en mer positiv dager. Då idag småkryp mer och mer framställs utifrån de roller de tilldelats i naturvårdssammanhang är det inte otroligt att den allmänna bilden av dem är lite mer positiv än vad den var i slutet av 1970-talet. Då någon avhandling liknande den som Yvonne Pålsson skrivit

Figur 4. Illustration av Palle Bregnhøi till Bent Hallers bok *Indianen*. Spindeln har just besegrats.

om indianböcker så vitt jag vet inte producerats för böcker om småkryp för barn och ungdom måste frågan förbli hängande i luften.

Proggbok

Bent Hallers bo *Indianen* innehåller även en del social kritik i och med att pappan går arbetslös och familjens ekonomi därmed svajar en aning. Mammans arbete på en tvättinrättning är säkert inte av det högavlönade slaget. När Pia föreslår indianen en fantasitripp ut bland stjärnorna så menar han att de måste stanna på jorden (s. 10): ”Det är här saker och ting måste ändras, om folk ska få det bättre.” Fantasien kan vara en kreativ kraft, men den får inte bli eskapistisk – se där ett progressivt budskap! Pias fantasivärld i Örnögas sällskap kan ses som en utopi som sätts på prov när ondskan dyker upp i form av aggressiva kryp som de *tillsammans* måste besegra för att kunna skapa en bättre värld, dvs en ”värld där alla kan arbeta och vara tillsammans ... och ha det bra” (s. 24). Fantasins alla prövningar blir dock till slut för mycket för Örnöga, som ber Pia om att få återgå till att bara vara en plastleksak. Han intar här på sätt och vis rollen som vuxen och talar kloka ord om att man måste leva i verkligheten för att kunna förändra den.

Ett psykologiskt skikt

När Pia efter flugans död blivit medveten om närvaron av det ännu större hotet spindeln påminns hon om sin återkommande dröm: ”I drömmen brukade något mörkt sänka sig över henne och hon kunde inte vakna” (s. 61). Efter att spindeln besegrats faller Pia i sömn och drömmer bland annat om faderns tysta gråt. När hon

på Örnögas uppmaning till slut lyckas ta sig ur fantasileken med indianen upplever hon ett stort mörker, och precis som hon brukat drömma så tar mörkret form av en gestalt ”som långsamt smög sig allt närmare henne” (s. 93). Det visar sig var modern som kommit hem från sitt arbete. Efter det att Pia stått i fönstret och betraktat spåren efter hennes och Örnögas äventyr kommer fadern i och meddelar att hon ska få gå till fritidsklubben; något hon länge önskat, men familjen tidigare ej haft råd med. Mörkret i Pias dröm kan förstås symbolisera faderns arbetslöshet, även om andra tolkningar ter sig möjliga.

Slutord

Bent Hallers bok *Indianen* kan ses som en kombination av HC Andersens båda sagor *Den ståndaktige tennsoldaten* och *Tummelisa*, såtillvida att en leksaksfigur blir levande samtidigt som barnet krymper sig till samma storlek. Även om paralleller inte saknas till andra samtida populärkulturella verk, känns Hallers grepp lite unikt. Men medan Haller framstår som socialt medveten och bra på att problematisera det stereotypa sätt på vilket indianer ofta framställs, är han inte lika bra på skildra småkryp, utan fastnar här i de klichéer som kännetecknar skräckfilmens värld. Det är en öppen fråga huruvida några nyare barn- och ungdomsböcker lyckats med att utveckla det negativa sätt som småkryp traditionellt skildrats på?

Citerad litteratur

- Andersen, HC, 1982:** *Sagor och berättelser*. 1835-45. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Banks, L.R. 1982:** *Indianen i skåpet*. Stockholm: Rabén & Sjögren. [Original på engelska 1980.]
- Haller, B. 1979:** *Indianen*. Bromma: Opal. [Original på danska 1978.]
- Nilsson A. & Sjöberg G. 2006:** Insekternas litteraturhistoria, del 25. Krympta barn i Lyckans land. *Natur i Norr* 25(1): 31-43.
- Nilsson, A.N. 2012:** Till frågan om entomologins rättfärdigande och dess koppling till verksamhetens behov av reglering. *Skörvnöpparn* 2012(1): 33-38.
- Nilsson, A.N. 2013a:** Två lättlästa skräcknoveller om småkryp. *DAST Magazine*, 11 april 2013.
- Nilsson, A.N. 2013b:** När jättemyggorna slår till. Skräckfilmen *Mosquito* som adaptation av ungdomsbok. *Skörvnöpparn* 2013(1), förversion.
- Nilsson, A.N. 2013c:** Recension. I *Skinstrumpas spår*. Svenska barn- och ungdomsböcker om indianer, 1860-2008. *DAST Magazine*, 10 juni 2013.
- Pålsson, Y. 2013:** *I Skinstrumpas spår. Svenska barn- och ungdomsböcker om indianer, 1860-2008*. Stockholm: Svenska barnboksintitutet. [Akademisk avhandling Umeå universitet.]

Författarens adress:

anders.nilsson@emg.umu.se
Mullsjö 258, 91490 Nordmaling

 VID INSEKTSSTYGN
badda på med utspädd
Salubrin så försvinner
klådan och svullnaden går ned!

Redskap för insektsamlare

Hävar, nålar, spännbräden, lådor m. m. Insektlitteratur för bestämning o. insamling. Svensk Insektfauna, Entomologbladet, fickboken Våra Fjärilar m. m. Beg. utförl. prislister. Sänd. gratis.
NILS-A. EKWALL, Entomologisk materiel,
Antilopvägen 3, Lidingsö I.